

conpluria (în loc de *conplura*), presupusa lucrare a lui Cato *Differentiae uerborum*, terminațiile *-ere* / *-erunt* la perfect, etimologii de nume proprii, *igitur* = *tum*, forma numelui *Numic(i)us*, genitivul *passum* *si soli* (= *soli*), imitarea lui Cato de către Salustiu și Tacit, a lui Xenofon de către Cato, sensurile cuvîntului (comun) *troia* ... Sînt surprinzător de puține, pentru o litografiere, erorile de mașină.

Cea mai limpede apreciere a cărții lui W. A. Schröder cred că poate fi numai urarea ca el să ne ofere cît mai neîntîrziat edițiile comentate ale celorlalte fragmente din *Origines* și, de ce nu? din toate operele indirect transmise. De la Jordan a trecut demult un veac — și chiar de la jumătatea de ediție a lui Alessandro Donati (nefiind seamă de „retipărirea” din 1947; Schröder face bine că îl ignorează) se va împlini în curînd jumătatea de secol. Alături de *Agricultura* lui A. Mazzarino (1962), alături de cele vreo zece monografii de după 1900, avem dreptul și la o publicare integrală, cu tot aparatul tradițional, a tuturor fragmentelor din atît de variata operă a celui dintîi dintre prozatorii latini.

Traian Costa

PLINE L'ANCIEN, *Histoire naturelle. Livre XXXVII*. Texte établis, traduit et commenté par E. De Saint-Denis. Paris, „Les Belles Lettres”, 1972, 196 [–202] p., din care p. 34 – 127 duble. (Collection des Universités de France).

E ultima din cărțile *Istoriei naturale*, dar abia al 23-lea volum al noului corpus, în care E. De Saint-Denis, profesor onorar la Facultatea de Litere din Dijon, a mai editat cărțile IX, X și XXXII (cea din urmă a fost recenzată în revista noastră de I. Fischer, vol. XIV, p. 303 – 305).

Cărțile XXXVI și XXXVII alcătuiesc un tratat de mineralogie, a cărui primă parte e consacrată pietrelor (*lapides*), iar a doua se ocupă de *gemmae cum succinis atque crystallinis murrinisque*, adică de pietre prețioase, obiecte prețioase de chihlimbar și cristal, de vase murine. Cartea a XXXVII-a e nu numai ultima, ci și încoronarea operii: *ut nihil instituto operi desit, gemmae supersunt et in artum coacta rerum naturae maiestas, multis nulla parte mirabilior* [...], *ut plerisque ad summam absolutamque naturae rerum contemplationem salis sit una aliqua gemma* (întiul paragraf).

Distincția între *lapides* și *gemmae* nu e totdeauna prea ușor de stabilit; Pliniu semnalează că unele pietre cu proprietăți rare *lapides esse, non gemmas* (paragr. 192), dar el însuși numește obsidianul cînd piatră (177), cînd gemă (200).

Gemma s-a chemat la început „mugurul” plantelor, al cărui nume, din cauza culorii, a fost folosit apoi și pentru pietrele prețioase; editorul menționează (p. 8, n.) greșeala lui Cicero, care credea că primar e sensul de „piatră scumpă”. Antichitatea nu putea clasifica gemele decît după culori, după proprietățile exterioare; abia petrografia și cristalografia, născute în secolul al XVIII-lea, vor utiliza criteriul compoziției chimice și al formelor. Lipsa unui punct de vedere ferm îl duce și pe Pliniu la confuzii și contradicții: perlele (de origine animală; vezi cartea IX), chihlimbarul (fossilă vegetală; vezi chiar în cartea XXXVII, 46) și pasta sticloasă a vaselor murine nu sînt geme propriu-zise. În par. 195 autorul mai vorbește despre geme „nobile” și „plebeiene”, deși în par. 85 arătase că valoarea lor comercială nu e totdeauna aceeași: *singulorum enim libido pretia singulis facit praecipueque aemulatio*; dar și astăzi există „pietre prețioase” și „semiprețioase”!

Informațiile sînt abundente, luate (după index) din cinci autori romani (inclusiv *acta triumphorum*) și 35 străini; doi autori figurînd în index nu mai sînt citați în textul cărții, unde apar în schimb patru autori noi. În fața maldărelor de fișe greu de clasat, Pliniu, care „n'a jamais été un fort en architecture littéraire” (p. 9), nu știe ce plan să aleagă, pentru ca apoi să le adopte succesiv pe toate, cu toate că *finis nominum non sit* (195).

Prima parte (paragrafele 1 – 29) constă dintr-o foarte concisă introducere, urmată de istoricul pietrelor prețioase, de la Prometeu pînă la răspîndirea lor în lumea romană, în cel de-al treilea triumf al lui Pompei (29 septembrie, după calendarul antelulian, anul 61 î.e.n.); ni se înfățișează după aceea vasele murine, apoi cristallul, cu întreaga nebulie a modei lui. Partea a doua (par. 30 – 90) descrie cîteva „pietre” în ordinea descrescîndă a valorii: chihlimbarul, diamantul, perlele, smaraltele, berilul, opalul, urmate de sardonix și onix. Dar în paragrafele 91 – 138 ele sînt grupate pe culori (roșii, verzi, albastre, purpurii, albe), pentru ca de la 139 la 185 să fie folosită ordinea alfabetică (numai după prima literă); această ordine, „qui n'en

est pas un pour les naturalistes" (p. 10), e totuși singura ordine ... filologică, preluată și de E. Babelon în articolul *gemma* din Daremberg — Saglio. Pliniu adaugă că ar fi putut clasa gemenle și după originea denumirilor lor, împrumutate de la părțile corpului omenesc, din regnul animal, după obiecte nelnsuflețite, remarcând că oricum rămân pe dinafară destule geme noi care n-au căpătat încă un nume (186 — 195). Paragrafele 196 — 200 ne furnizează indicații generale asupra formei gemelor, despre mijloacele de încercare a lor și de detectare a contrafațerilor (*neque enim est ulla fraus uitae lucrosior* ne spune el la sfârșitul paragr. 197, acum nouăsprezece veacuri). Ultimele cinci paragrafe cuprind celebrul elogiu al Italiei și o clasificare sumară a produselor naturii (*non praetereundum est auro, circa quod omnes mortales insaniant, decumum uix esse in pretio locum, argento uero, quo aurum emitur, paene uicensimum*; cuvintele, de la sfârșitul par. 204, au „pe undeva" un sunet extrem de actual). Autorul își ia rămas bun de la natură cu o mândrie nedisimulată: *salue, parens rerum omnium Natura, teque nobis Quiritium solis celebratam esse numeris omnibus tuis faue.*

Într-al doilea capitol al introducerii (p. 12 — 16), E. De Saint-Denis scoate în evidență deosebitul interes istoric și științific pe care îl prezintă această carte, „un document très riche et le plus précieux de toute l'antiquité pour qui veut étudier un aspect des civilisations défuntes" (p. 12), de vreme ce pietrele scumpe au avut întotdeauna o funcție nu numai ornamentală, ci și profylactică și magică, pentru a nu insista și asupra utilizării gemelor gravate drept sigiliu. După informațiile furnizate de Pliniu se poate alcătui o hartă a locurilor unde se găseau gemenle, unde au făcut romanii cunoștință cu ele; autorul se ridică și el împotriva exceselor luxului și modei. Lăsând deoparte istoria anecdotică (din care aș aminti, totuși, detaliile asupra jocurilor de gladiatori din timpurile lui Nero și asupra extravaganțelor acestuia; faimosul lui smarald nu era un „monoclu," ci o oglindă: vezi par. 64 fine, *gladiatorum pugnas spectabat in smaragdo*), merită să fie menționate referirile precise la artiști și opere celebre ale glipisticii antice: Alexandru cel Mare l-a autorizat numai pe Pyrgoteles să-i graveze portretul în smarald (par. 8); Dioscurides e autorul efigiei lui August pe care împărățeau au folosit-o apoi ca pecete (*ibid.*); să fie oare vestita „*gemma Augustea*" de sardonix păstrată la Viena?); chipul lui Serapis e sculptat într-un smarald de nouă coți (aproape patru metri l par. 75).

Fiind vorba de ultima carte, editorul acordă o atenție specială valorii științifice. Pliniu nu e un simplu colecționar de fișe, un compiler lipsit total de spirit critic, cum prea des se spune. *Mirabilia* — mai la locul lor aici decât oriunde — sînt lăsate în garanția „autorităților", a căror desertăciune autorul o subliniază chiar dacă e un Sofocle (40); dar Pliniu, care începupe demult războiul împotriva magilor, dă aici nu mai puțin de 13 lovituri decisive acestor impostori, mincinoși și șarlatani care nu au decât dispreț pentru oameni (124). În lunga discuție (31 — 46) despre originea și natura chihlimbarului, autorul manifestă o exemplară metodă și aplicație, rezumînd și judecînd fiecare teză, cu corectivul observației și al bunului simț: cum în chihlimbarul de Baltica se găsesse uneori insecte fosile, Pliniu conchide că el e o materie rășinoasă, fapt general recunoscut astăzi. „Une telle démarche est absente, je crois, des autres Livres pliniens; c'est un achèvement vers la formation de l'esprit scientifique, qui ne devait triompher que plusieurs siècles plus tard" (p. 15). După mîile de fapte, povești și remarci dezordonat relatele vreme de mulți ani, într-o operă atît de vastă, autorul ajunge, odată cu cea din urmă carte, în mod necesar la ora în care își pune probleme generale, cînd desprinde principiul de cercetare și de explicație științifică.

Ideea oarecum stranie a lui Pliniu de a clasifica gemenle și după culoare are o consecință neașteptată, dar fericită (p. 16 — 18): pentru a le descrie nuanțele coloristice, trecerea de la o culoare principală la alta, apoi efectele de lumină, reflectarea și difuziunea razelor de soare în pietrele scumpe, pentru a reda această feerie mai bogată decât florilor (greutate de care se plînsese la începutul cărții XXI), el a făcut un efort uriaș, încununat de „un enrichissement original de la langue et de la littérature latines", căruia dealtfel E. De Saint-Denis i-a și închinat un studiu special (*Nuances et Jeux de lumière dans l'histoire naturelle de Plinie l'Ancien*, în Rev. de Philol., XLV, 1971, 2, p. 218 — 239; cf. aici, p. 17 și nota).

Identificarea celor peste trei sute de pietre scumpe (p. 18—20) numite de Pliniu nu e o treabă ușoară: mulți termeni (de origine greacă, egipteană, indiană, persană, seită, caldeenă...) apar numai în această carte, mulți au fost deformați chiar și în cele mai bune manuscrise; trebuie să-i fim recunoscători editorului care ne oferă, în aparatul critic, grafiile adesea amuzante ori numai bizare (114 *nilion* apare *nihilion* într-un manuscris și ... *nylon* într-altul; 129 *paederos* devine *phedros*; 138 *iritis* e stilit în *hirritis*, *hirricis*, *inris* și *iris*; tot acolo, *ichneumonum* e scris de doi copiiști *ignes et canum*!), „pour offrir aux philologues et aux naturalistes les moyens d'amender peut-être la connaissance de ce vocabulaire, les identifications proposées et l'histoire de la bijouterie antique" (p. 22).

La fel ca în cartea XXXII, E. De Saint-Denis fundamentează textul îndeosebi pe codex Bambergensis, din secolul al X-lea (singurul complet, lacunele lui nefiind importante), și renunță la multe conjecturi, mai ales ale lui Mayhoff: „il faut s'écarter le moins possible du *Bambergensis*, seul survivant de *l'ordo uelustior*” (p. 21).

Și aici, o singură conjectură personală, cu totul acceptabilă într-un loc torturat: par. 191 (p. 120, r. 1 — 2) *crocian croci similitudinem quandam spargens, polian canities*, adică doar cu două mici deosebiri față de B, unde avem — *spargentē polian canitiem*; editorul (cf. p. 186) pune tot pasajul în dependență de *colos appellauit* de la începutul paragrafului; total aberant e Parisinus Latinus 6797 (d, sec. XIII; și Parisinus 6801, h, sec. XV), *crocian croci polia (poliam h) canitiem quandam sardi inducit eandem duriorem nigra* (oare după paragr. 87?); ceea ce E. De Saint-Denis, în comentariu, numește politicos „ingeniozitatea editorilor” bănuiesc că îi privește numai pe Sillig (*crociam uocant croci similitudinem quandam spargentem, polian canitiem*) și pe Eichholz (*crocian croci similitudine quadam spargente, polian canitie*), căci versiunea lui Mayhoff e un fel de mozaic, cu bucățele din manuscrise combinate cu trei conjecturi: *crocian croci, polian canities similitudinem quandam spargens e nigro*.

În textul latin, o greșeală de tipar: la p. 55, r. 1 (paragr. 50) *lrebuie adoptauerat*; comentariul cuprinde însă frecvente greșeli în citatele grecești, dar și altele (p. 151, la par. 67, 1: Önnersfors; p. 157, la par. 95, 2 și p. 159, la par. 104, 3: *Archelaus*); *Realencyclopädie* e „ortografiată” în trei feluri diferite, de mai multe ori.

Textul e însoțit de un succint comentariu (p. 131 — 188) care se întemeiază pe o bibliografie mergând în general pînă în 1969; dar dicționarul etimologic al lui Ernout - Meillet e utilizat în ediția a treia (1951), nu într-o patra (1959 — 1960; îmbunătățită în 1967). Din documentatele informații comunicate de E. De Saint-Denis aici, semnalez că Pliniu a înțeles greșit încă două pasaje din Teofrast (p. 147 la par. 55, 1; p. 150 la par. 65, 2); apoi explicațiile prin limbi orientale pentru *opalus* (p. 154 la par. 80, 1: *ὀπάλλιος* poate veni din sanscritul *upalas*), *sandarresus* (p. 158 la par. 102, 2: cf. sanscr. *candresā* și *candalikā*; îndreptat tacit erorile), *topazus* (p. 160 la par. 108; într-un papirus apare *ταῖβάσιος*; cf. sanscr. *lapas nilios* (p. 161 la par. 114, 4: cf. sanscr. *nīla*), *atizoe* (p. 170 la par. 147, 2: *ἀτιζών* nu e atestat; cf. pehlevi *atas, ālash*), *baropenus* (p. 171 la par. 150, 1: cf. în acadiană *barraqtu*?).

„Index nominum et rerum” (p. 189 — 196) cuprinde toate pietrele scumpe ale cărții, precum și numele proprii (corect e *Amisos*); dacă aparatul critic nu păcătuiește prin omisiune, înseamnă că manuscrisele au în unanimitate *Britannia*, în paragraful 35, iar pentru *Trogodytae* și *Trogodytice* unica variantă e *trogodite* (pentru *Trogodylice*! par. 167), din manuscrisul d mai sus menționat.

Încă o dată îi sintem îndatorați lui E. De Saint-Denis pentru o introducere frumoasă și foarte pertinentă, un text sigur cu aparat critic obiectiv, o traducere limpede și un comentariu pe măsura interesantului conținut. Regret un singur lucru: că această ediție a ultimei cărți nu e în același timp și încheierea monumentalii opere întreprinse de echipa aflată mai mult de un sfert de veac sub conducerea marelui Ernout ...

Traian Costa

STACE, *Achilléide*. Texte établi et traduit par Jean Méheust. Paris, „Les Belles Lettres”, 1971, LIV + 106 [—110] p. în mare parte duble. (Collection des Universités de France).

Prefața e datată „mai 1970”, dar o notă (p. LI) ne înștiințează că Jean Méheust, „maitre — assistant” la Facultatea de Litere și Științe umane din Rennes, a murit la 20 mai 1970...; publicarea ediției a fost asigurată de Jacques André.

„Le discrédit dans lequel est actuellement tombée la poésie de Stace” (p. XXXVIII, n. 1; după E. Turola, 1956), în ciuda admirației lui Goethe (martie 1813, către F. G. Iland, editorul unei părți din *Silve*), e în contradicție cu cele zece ediții din secolul nostru ale *Ahilleidei*. „Tempora mutantur, gustus mutantur in illis”: în evul mediu *Silvele* erau aproape necunoscute, iar astăzi ni se pare că tot ce e mai bun în Statius este lirismul lor.

Amănunțita introducere (p. VII—LI) a noii ediții e excelent încheată: cred că e printre cele mai bune ale colecției din ultima vreme. Abundenta informație și mai ales prudența lui Méheust se vădesc chiar de la început, în capitolul „Stace avant l'Achilléide” (p. VII—XVI), dacă n-ar fi să semnalez decât absența oricărei afirmații peremptorii cînd stirile sînt numeroase, dar incerte: data nașterii poetului e lăsată aproximativă, între anii 40